

Проблеми підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах

УДК 159.923.2:37.011.3-051

Деньга Наталія Миколаївна

Кременчуцький педагогічний коледж імені А.С. Макаренка

м. Кременчук,

Полтавська обл.,

Україна

Nataliya Denga

Kremenchuk Teachers' Training College named after A. Makarenko

Kremenchuk,

Poltava Region,

Ukraine

**Характеристика педагогічних умов розвитку професійної
рефлексії педагога**

**Description of the pedagogical conditions of the development of
teachers' professional reflection skills**

**Характеристика педагогических условий развития
профессиональной рефлексии педагога**

Ключові слова: професійна рефлексія педагога, педагогічні умови розвитку професійної рефлексії, усвідомлення специфіки професійної рефлексії, цілеспрямований і обґрунтований розвиток професійної рефлексії, засоби професійної рефлексії педагога, рефлексивне середовище педагогічного закладу, використання різних методичних заходів для розвитку професійної рефлексії педагога.

Key words: professional reflection of a teacher, pedagogical conditions of development of professional reflection, awareness of professional reflection, purposeful and reasonable development of teachers' professional reflection, pedagogical establishment of a reflective environment, using a variety of

instructional activities for the development of teachers' professional reflection skills.

Ключевые слова: профессиональная рефлексия педагога, педагогические условия развития профессиональной рефлексии, осознание специфики профессиональной рефлексии, целенаправленное и обоснованное развитие профессиональной рефлексии, средства профессиональной рефлексии педагога, рефлексивная среда педагогического учреждения, использование различных методических мероприятий для развития профессиональной рефлексии педагога.

Резюме: На основі застосування методів теоретичного аналізу, синтезу та узагальнення, автором статті визначено термін «педагогічні умови розвитку професійної рефлексії педагога», обґрунтовано та схарактеризовано педагогічні умови сприятливі для розвитку професійної рефлексії педагога. Зокрема, це усвідомлення специфіки професійної рефлексії, цілеспрямований і обґрунтований розвиток професійної рефлексії, засоби професійної рефлексії педагога(розуміння, проблематизація, коригування діяльності, оцінка й обговорення отриманого результату), рефлексивне середовище педагогічного закладу, використання різних методичних заходів(самоаналіз проведеного заняття, аналіз відкритого заняття, засідання предметно-циклової комісії, участь у науково-методичних семінарах, тренінгах, дебатах, проходження атестації) для розвитку професійної рефлексії педагога.

Summary: On the basis of theoretical analysis, synthesis and general methods application, the author of the article defines the term "pedagogical conditions of the development of teachers' professional reflection skills". Educational conditions, which are favorable for the development of teachers' professional reflection, are justified and described. In particular, this includes the awareness of the specificity of professional reflection, purposeful and reasonable development of teachers' professional reflection skills (understanding, problem-

solving, adjustment, evaluation, and discussion of the obtained result), the pedagogical establishment of a reflective environment, the usage of various methodological activities (self-analysis, the analysis of open sessions, meetings of the subject-cyclic commission, participation in scientific-methodological seminars, trainings, debates, passing certification courses) for the development of teachers' professional reflection skills.

Резюме: На основе применения методов теоретического анализа, синтеза и обобщения, автором статьи определён термин «педагогические условия развития профессиональной рефлексии педагога», обоснованы и охарактеризованы педагогические условия благоприятные для развития профессиональной рефлексии педагога. В частности, это осознание специфики профессиональной рефлексии, целенаправленное и обоснованное развитие профессиональной рефлексии, средства профессиональной рефлексии педагога (понимание, проблематизация, корректировка деятельности, оценка и обсуждение полученного результата), рефлексивная среда педагогического учреждения, использование различных методических мероприятий (самоанализ проведенного занятия, анализ открытого занятия, заседание предметно-цикловой комиссии, участие в научно-методических семинарах, тренингах, дебатах, прохождении аттестации) для развития профессиональной рефлексии педагога.

Унаслідок теоретичного аналізу можна стверджувати, що професійна педагогічна рефлексія – це усвідомлення викладачем себе як суб'єкта педагогічної діяльності; оцінка педагогічної ситуації, у якій він перебуває; визначення ступеня відповідності власних педагогічних дій і форм поведінки в професійно значущих ситуаціях. Професійна рефлексія педагога підлягає діагностуванню та розвитку.

Поняття професійної рефлексії є предметом уваги О.Бодальова, І.Зімньої, Н.Кузьміної, Н.Сас.

Управління формуванням сприятливих педагогічних умов для розвитку суб'єктів навчально-виховного процесу в навчальних закладах різних рівнів досліджували Ю.Бабанський, І.Зязюн, А.Семенова та інші вчені.

Окремі питання створення педагогічних умов для розвитку професійної рефлексії розкриті в роботах А.Бизяєвої, О.Даутової, І.Зімньої, Ж.Єлентаєвої, Р.Єрмакової, Л.Мітіної, О.Піскунової, А.Хлусової С.Христофорова, Т.Яблонської.

У контексті дослідження професійної рефлексії педагога важливою є характеристика педагогічних умов, сприятливих розвитку професійної рефлексії педагога.

Філософський словник визначає «умову» як категорію, у якій відображено універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає й існує [17, 703].

У психології під «умовою» розуміють сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливають на розвиток конкретного психічного явища [6, 206].

У словнику з освіти та педагогіки “умова” визначається як сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх та внутрішніх впливів, що впливають на фізичний, психічний, моральний розвиток людини, її поведінку; виховання і навчання, формування особистості [12, 36].

У педагогіці по-різному визначають педагогічні умови.

Ю.Бабанський визначає педагогічні умови як відповідні педагогічні обставини, які сприяють (або протидіють) проявам педагогічних закономірностей, обумовлених дією факторів [1, 80].

А.Семенова в словнику-довіднику з професійної педагогіки визначає “педагогічні умови” як обставини, від яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групи людей [16, 243].

Ураховуючи вищенаведені визначення понять «умови» та «педагогічні умови», термін «педагогічні умови розвитку професійної рефлексії педагога» розуміємо як сукупність впливів зовнішнього та внутрішнього середовища педагогічного закладу, що сприяє розвитку професійної рефлексії педагога (яка, у свою чергу, опосередковується активністю педагога, групи педагогів).

На умови, сприятливі розвитку професійної рефлексії педагога, звертають увагу вітчизняні і зарубіжні вчені.

Зокрема, Т.Яблонська визначає педагогічну рефлексію як осмислення передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності, звернення до свого внутрішнього світу, досвіду життєдіяльності, що зумовлює усвідомлене, ціннісно визначене ставлення педагога до професії, до себе в ній, а отже, і її цінності для нього [20]. І.Зімня проводить зв'язок між педагогічною рефлексією та професійною самосвідомістю вчителя як суб'єкта педагогічної діяльності [5]. Педагогічну рефлексію академік І.Зязюн розглядає як таку, що впорядкована досвідом викладача, змістом і обставинами діяльності. Тобто наголошується на необхідності усвідомлення специфіки професійної рефлексії. Педагогічна рефлексія викладача обумовлена метою, змістом, засобами та методами викладання різних предметів (наприклад, математики, історії, фізичної культури тощо).

Педагогічна професія потребує постійного самовдосконалення, саморозвитку як професійних, так і особистих якостей, а значить потребує розвитку педагогічної рефлексії. Як зауважують О.Даутова та С.Хрістофоров, «педагогічна рефлексія в діяльності – це процес послідовних дій від труднощів (сумніви) до їх обговорення із самим собою й до пошуку виходу з них (труднощів)» [3]. І.Зязюн відмічає, що «лише той може бути педагогом, хто володіє технологією педагогічної рефлексії» [10, 9]. Таким чином, важливою умовою є цілеспрямований і обґрунтований розвиток професійної рефлексії педагога.

Л.Мітіна характеризує педагогічну рефлексію як професійно-значущу властивість особистості, яка входить до групи рефлексивно-перцептивних здібностей вчителя [8]. Г.Щедровицький указує на те, що основна психологічна складність – рефлексивний вихід за рамки власної діяльності, що вимагає додаткових процедур і додаткового логічного знання [19]. На нашу думку, додатковими процедурами, засобами професійної рефлексії педагога є розуміння, проблематизація, коригування діяльності, оцінка й обговорення отриманого результату.

Педагогічна рефлексія вчителя забезпечує як об'єктивацію власного досвіду, так і розуміння досвіду інших [9, с. 77-78]. В умовах діяльності педагогічного закладу об'єктивація власного досвіду, обмін і розуміння досвіду колег відбувається під час самоаналізу проведеного заняття, аналізу відкритого заняття, на засіданні предметно-циклових комісій, у процесі участі в науково-методичних семінарах, тренінгах, дебатах, під час проходження атестації. У той же час згадані методичні заходи сприяють формуванню рефлексивного середовища педагогічного закладу.

Отже, педагогічна рефлексія є однією з важливих професійно-значущих технологій педагога, яка дає змогу об'єктивно аналізувати власний досвід, упорядкувати його, розуміти й використовувати в діяльності досвід інших, що зумовлює ціннісно визначене ставлення педагога до професії.

Для розвитку педагогічної рефлексії необхідно ряд педагогічних умов.

Одна з них – це усвідомлення специфіки професійної рефлексії викладачами різних предметно-циклових комісій. Очевидно, що особливості професійної рефлексії викладачів різних навчальних предметів визначаються змістом предмета й домінуючими методами викладання, важливе значення має зворотній зв'язок – рівень знань студентів з предмета.

Наступна умова – це необхідність того, щоб розвиток рефлексії відбувався цілеспрямовано й обґрунтовано. Нам імпонує думка Ж.Єлентаєвої про те, що «...мета рефлексії не просто піти з уроку з зафіксованим

результатом, а вибудувати смисловий ланцюжок, порівняти способи і методи, що застосовуються іншими, зі своїми результатами...» [14]

Раціонально застосовуються такі засоби рефлексії як розуміння, проблематизація, коригування діяльності, оцінка й обговорення отриманого результату. У контексті досліджень О.Піскунової слід вести мову про рефлексивно-проектну діяльність педагога. Рефлексія є основою педагогічного проектування на всіх його етапах: від постановки мети до отримання та аналізу результату, що може бути представлено у вигляді наступного ланцюга: мета педагогічної діяльності – рефлексивний аналіз ситуації – вибір, проектування й конструювання засобів педагогічної діяльності на основі рефлексії на адекватність цих засобів поставленій меті – реалізація проекту – рефлексія на розрізнення проекту та реалізації (цілі й результату) [11].

Наочною ілюстрацією цієї умови розвитку педагогічної рефлексії може стати популярна серед американських учителів практика проведення дослідження будь-якої практичної професійної проблеми. Шкільні вчителі протягом навчального року здійснюють теоретичне і практичне експериментальне вивчення проблеми, дотримуючись встановлених науковим стандартом стадій планування дослідження, його проведення й підготовки наукового звіту. Підготовка та презентація вчителем такої дослідницької роботи складає одну з можливих стратегій підвищення його професійної кваліфікації. Підготовлені наукові звіти публікуються в спеціальних збірниках [13].

Однією з основних умов розвитку професійної рефлексії педагога є наявність рефлексивного середовища, яке створюється в процесі вирішення професійних проблем. У своєму дослідженні ми спираємося на трактування рефлексивного середовища А.Бизяєвою, Р.Єрмаковою, А.Хлусовою, які характеризують її як систему умов розвитку особистості, що відкриває можливість самодослідження й самокорекції соціально-психологічних і

професійних ресурсів та сприяє виникненню потреби до рефлексії. Рефлексивне середовище характеризується максимальним урахуванням запитів і потреб усіх учасників педагогічного процесу, і на основі цього регулюються відносини суб'єктів між собою і з навколишнім соціумом. При встановленні міжособистісних взаємодій формується визначене, властиве лише цим взаємодіям рефлексивне середовище. Правильно побудоване рефлексивне середовище саме починає діяти й стає активним [18]. Створене рефлексивне середовище не може бути керованим ззовні. Таке середовище діє за допомогою саморегуляції. Для педагога рефлексивне середовище дає можливість свідомого вибору засобів саморозвитку та самореалізації.

Ще однією важливою умовою розвитку професійної рефлексії педагога є використання різних методичних заходів для розвитку рефлексії (засідання предметно-циклових комісій, самоаналіз проведеного заняття, аналіз відкритого заняття, семінари, тренінги, дебати, атестація). На засіданнях предметно-циклової комісії – об'єднанні викладачів, які проводять виховну, навчальну та методичну роботу з однієї або кількох споріднених навчальних дисциплін, – учасники мають можливість обмінюватися досвідом викладання різних тем, обговорюють їх складність, труднощі у викладанні, сприйнятті й засвоєнні студентами, тобто проводять рефлексію власного досвіду. Самоаналіз проведеного заняття дає можливість визначити найбільш вдалі й невдалі моменти заняття та дати оцінку своїй викладацькій та управлінській діяльності на занятті, що дає можливість зробити висновки для подальшої педагогічної роботи з метою професійного розвитку. Аналіз відкритого заняття дає змогу побачити його результативність – ступінь близькості досягнутого результату до запланованого. За результатом проведеного аналізу викладач має можливість отримати оцінку своєї роботи та побачити свою діяльність зі сторони.

Таким чином, у результаті застосування методів теоретичного аналізу, синтезу та узагальнення в статті визначено термін «педагогічні умови

розвитку професійної рефлексії педагога», обґрунтовано та схарактеризовано педагогічні умови, сприятливі для розвитку професійної рефлексії педагога.

Перспективною вважаємо розробку системи діагностування для експериментальної перевірки виявлених та схарактеризованих педагогічних умов, сприятливих для розвитку професійної рефлексії педагога.

Використані джерела

1. Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. – М.: Знания, 1987. – С. 80.
2. Бодалев А. А. Личность и общение: избранные труды / А. А. Бодалев. – М.: Педагогика, 1983. – 272 с.
3. Даутова О. Самоосвіта для особистого та професійного розвитку / О. Даутова, С. Хрістофоров // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2012. – № 2 (206). – С. 59–61.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – М.: Логос, 2000. – 382 с.
5. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учеб. для вузов / Ирина Алексеевна Зимняя. – М.: Логос, 2000. – 383 с.
6. Конюхов Н. И. Словарь-справочник практического психолога / Н. И. Конюхов. – Воронеж: Модэк, 1996. – 224 с.
7. Кузьмина Е. И. Оптимум рефлексии – условие свободы в общении / Е. И. Кузьмина // Рефлексия, образование и интеллектуальные инновации. – Новосибирск, 1995. – С. 230–233.
8. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя / Л. М. Митина. – М.: Логос, 2004. – 320 с.
9. Мышление учителя: Личностные механизмы и понятийный аппарат / Под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. – М.: Педагогика, 1990. – 104 с.

10. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – [2-е вид., допов. і переробл.] – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.

11. Пискунова Е. В. Профессиональная педагогическая рефлексия в деятельности и подготовке педагога [Электронный ресурс] // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2005. – Вып. № 1. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/professionalnaya-pedagogicheskaya-refleksiya-v-deyatelnosti-i-podgotovke-pedagoga>.

12. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике / В. М. Полонский. – М.: Высш. шк., 2004. – 512 с.

13. Профессиональная рефлексия как исследовательская деятельность учителя [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mydocx.ru/10-61397.html>. – Название с экрана.

14. Профессиональная рефлексия как фактор развития инновационного потенциала педагога [Электронный ресурс] // Коллеги: педагогический журнал Казахстана. – Режим доступа: <http://collegiy.ucoz.ru/publ/67-1-0-19896>.

15. Сас Н. Н. Профессиональная рефлексия как критерий результативности профессиональной подготовки к инновационному управлению в условиях магистратуры «Специфические категории. Управление учебными заведениями» [Текст] / Н. Н. Сас // Инновационное развитие – от Й. Шумпетера до наших дней: экономика и образование: статьи и доклады участников международной научно-практической конференции (г. Калуга, 1–2 октября 2015 г.) – М.: Научн. консультант, 2015. – С. 352–354.

16. Словник-довідник з професійної педагогіки / [ред.-упоряд. А. В. Семенова]. – Одеса: Пальміра, 2006. – 272 с.

17. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2 вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

18. Хлусова А. А. Рефлексивная среда как компонент технологии формирования рефлексивной компетентности студентов [Электронный

ресурс] // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2011. – Вып. № 3. – Режим доступа к журналу: <http://cyberleninka.ru/article/n/refleksivnaya-sreda-kak-komponent-tehnologii-formirovaniya-refleksivnoy-kompetentnosti-studentov>.

19. Щедровицкий Г.П. Коммуникация, деятельность, рефлексия /Исследования речемыслительной деятельности.- Алма-Ата, 1974.- С. 12-28.

20. Яблонська Т. М. Тренінг педагогічної рефлексії для студентів та вчителів / Т. М. Яблонська // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 3. – С. 9–12.

Nataliya Denga
Deputy Director
Kremenchuk Teachers' Training College named after A. Makarenko
33, Liza Chaikina Street,
Kremenchuk,
Poltava Region,
Ukraine

**Description of the pedagogical conditions of the development of
teachers' professional reflection skills**